

ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР ЗА ФИГУРИТЕ И ПИСМЕНАТА НА БЪЛГАРИТЕ ВЪРХУ КАМЪК

Светослав Диамандиев

Един исторически шанс е съхранил за българското достолепие името и една чутовна статия на българина Черноризец Храбър, оставил знание за българската култура от далечния X в. Това е Сказанието „О писменехъ” („За писмената”), което носи уникални сведения за високото българско дохристиянско достижение и за присъщото му пластическо изкуство. Както е всеизвестно, заглавието на Апологията на българската писменост на Черноризец Храбър е бивало винаги превеждано на съвременен български език със „За буквите”. Мисля си, че славистите отклоняват с този превод вниманието ни от величавото създаване на първия литературен компилативен език от братята Кирил и Методий, съчетан от български, славянски и тракийски говори, подменяйки неговото значение с това на Глаголицата.

Традиционната българска доктрина отрича изконната в България дохристиянска писменост и обявява гръцката за официална в завладяната от кан Аспарух Мизия. Най-древни сведения за дохристиянската българска писменост се намират в Сказанието на Храбър. То е намерено в различни християнски книгохранилища в един основен вариант, наречен Лаврентиев (Лавр) препис от 74 екземпляра. Допълнително историци намират други два преписа, които спазват основната общност с Лаврентиевия, но бележат и значителни различия. Това са Марчанския (Марч) и Берлинския (Берл) препис. Предмет на настоящия анализ са съдържанието на първите две изречения от епохалния труд на Храбър. Според Лаврентиевия текст тези изречения гласят: „Прѣжде оубв словѣнѣ не начѣхъ книгъ. нѣ чрѣтъмн н рѣзамн члѣхъж н гатаахъ; погани сѣще.” и „крѣстнвшѣ же сѣ, рниꙗскани н грѣбꙗскани писмени, нждаахъ сѣ словѣнꙗскы рѣкꙗ възь оꙗстроена” (11,с.96). Видният български славист Кую Куев ги превежда както следва: „Прочее преди славяните нямаха книги, но бидейки езичници, четяха и гадаеха с черти и резки” и „Когато се кръстиха, бяха принудени [да пишат] славянската реч с римски и гръцки букви без устройство” (11,с.99).

Като анализирам първите две изречения от Сказанието, разкривам съдържания, които далече не покриват смисъла, който им е даден от К. Куев. Крайната ми цел е да намеря един реален превод, който да подсказва на читатели и анализатори доказателства за писмеността на българите до 870 г. Основания да проявя такова дръзновение е оценката на Л. Грашева в Кирило-Методиевската енциклопедия (КМЕ), че независимо от двувековните проучвания на Сказанието, които са имали „...подчертано дискуссионен характер”, „...много въпроси около творбата и нейния автор(в това число и някои от най-важните) засега остават

нерешени...”(2,с.499), а К. Куев ми дава зелена светлина: „От друга страна, не е напълно установено какво точно означават глаголите „ѹѣтѣхѹж н гатѣахѹж ”(12,с.152). Даденото от Куев откровение е уникално. С него той прави признание, че преводът му „**четяха и гадаеха с черти и резки**” е толкова непонятен, че сам преводачът се съмнява в него.

На Осмия вселенски църковен събор (869/870), източните патриарси (под скритото ръководство на василевс Василий I) признават Българската православна църква (по-нататък Бпц) като автономия с архиепископска катедра, с което се създават предпоставки да се присъедини тя към юрисдикцията на църквата-майка Константинополската патриаршия. Така младата Българска църква изпада под зависимост и подчинение на гръцката, за което свидетелства второто изречение.

В изследването си за утвърждаването на България като втората, заедно с Византия, **империя** на Балканите доказвам, че титулите на българските владетели **цесър** и **архон** имат тежест и достойнство близки до титула василевс на византийския господар по това време (3). Титулт **архон** е освидетелстван само в гръкоезични текстове като **ΑΡΧΟΝ** с типичното българско ударение върху последната сричка с „о”(омикрон) вместо върху **ѡ** от гръцкия **ἀρχων**.

За източник на изследването си съм приел съдържанието на Лаврентиевия препис на Сказанието, който се оценява от традиционалистите като най-близък до оригинала (12,с.187-191). Ключът за правилното им разбиране се съдържа в осмислянето на Берлинския и на Марчанския препис (12,с.167-172).

В съвременните български исторически трудове може да се прочете, че дохристиянският период в ранносредновековна България е характерен с „...отсъствие на писмена традиция” и че „...поради липсата на официално употребявана писменост...”(10,с.218,214) може да се говори за култура единствено на битово и религиозно ниво. В този смисъл М. Москов обявява в Кирило-Методиевската енциклопедия, че българите са ползвали „...рунически знаци...”, имащи „...връзка с рунното писмо на тюркските народи”, които „...са взети от някакво прабълг. писмо, което е било познато само на определен кръг от хора и е било използвано за религиозни цели и тайнопис”(13,с.258). В.Бешевлиев пише в статията си „Прабългарски надписи” в КМЕ, че гръцкият език сякаш бил за дохристиянската Българска държава официален или поне така го разбират някои: „Тъй като грц. език е бил познат като международен по Северното Черноморие, в Приазовието, в Кубанска Б-я, а и в завладените от прабългарите земи на Балк. п-в е бил официален език за етнически разнородното население...”(1,с.255).

Ще синтезирам горните традиционни за българската историческа наука твърдения така: Официалният език и писмеността на българите от неизвестно кога до Преславския събор през 893 г. били гръцките. Основанието на традиционалистите е, че не са намерени върху печати, стели и скални плоскости български текстове с българска писменост, а само български гръкоезични надписи и като изключения няколко българоезични с гръцки букви, писани след 870 г. („крѣстнѣше же сѧ, рниꙗскѧи н грѣчьскѧи писмени, нждѧахѹж сѧ словѣнꙗскы рѣчь вѣзь оустроѣнна” (11,с.96), т.е. **Когато [българите] са вече християни с призната, с решение на Осмия вселенски събор църква, те бяха принудени да пишат с римски и с гръцки букви българските слова без пригаждане(към българската фонетика).**(Замяната на „словенски” с „български” в превода е моя).

В една съкратена полемика ще задам въпроса: **нима гръкоезичните печати на цесаря Симеон доказват, че българите в неговото цесарство след 893 г. не са имали своята оригинална Кирило-Методиева писменост?** Традицията не дава отговор.

Изследователи и познавачи затварят делото на Братята в израза „буквите създадоха и книгите преведоха”, като че ли може един примитивен говор да се превърне в литературен език без да има съответните граматични норми или сякаш сложните гръцки евангелски

писания биха могли да се преведат ad hoc на езика на солунските славяни. Същите тези законотворци в българската наука не отбелязват величието на Кирил и Методий да съобразят новия език с говорните особености на народностите в България от IX в., да изградят обобщения му речник, да създадат граматичните норми на литературен език и да изобретят оригиналната българска азбука - Глаголицата. Основният „научен стълб“ на славистката – Житието Кирилово, определя езика на Кирил и Методий като славянски и разказва, че Кирил Философ след поръчката на василевса „...веднага състави азбуката и започна да пише евангелските думи...“(16,с.57). Едва ли не славяните от Солунско векове наред са превеждали трактати и поеми от гръцки.

Текстът от Берлинския препис, с обогатеното си съдържание, се разглежда от изследователите като авторски труд на анонимен книжовник, очевидно основаващ се на Сказанието на Храбър. Признава се именно този документ да бъде наречен Втора апология на българската книжовност. Марчанският екземпляр е друг препис от Втората апология и отразява с промените си личното творческо отношение на автора му, така че също се разглежда като относително самостоятелна творба. С това подчертавам, че ползваните от мене Берлински и Марчански препис са по-скоро самостоятелни изрази на възхвала на новата българска Кирило-Методиева писменост, създадена от Братята като пряко доказателство за тяхната изключителност.

Текстовете, които съответстват на смисъла на първото изречение на Лавр са в Берл и в Марч според К. Куев са следните:

В Берл:... нѣво словенѣ не ѣмѣхъ писанна, нѣ урътаннемъ урътахъ ꙗ рѣжъмн рѣжахъ, тоѣга вѣхъ поганн сѣщѣ (12,с.167,168), а в Марч: Прѣжде по словнньскои(ѣ) оуурѣтаніа н рѣзаніа рѣзахоу; тоѣга вѣхоу погангы сѣщн. (12,с.170-172).

Усилията ми да намеря превод на тези два преписа не се оправдаха.

След анализ на използваните в разглежданите в трите преписа кирилометодиевски думи заменям някои с по-подходящи и превеждам новите редакции като им давам други значения на съвременен български език, съобразно обстояйни справки със съществуващи речници.

За да възстановя цитираните текстове, направих редица промени, които се разбират най-добре от преводите ми. Те бяха възможни след осмисляне по нов начин, основно на словосъчетанията „уѣтѣхъ н гатѣахъ“, и „урѣтанн н рѣжъмн“. В резултат от обстоен синтактичен анализ установих, че глаголят уѣтѣхъ не е бил използван от автора в смисъл на четяха. Най-вероятно при изписването на глагола урътатн (чертая; пиша; рисувам 8,с.472) е била изпусната съгласната ѣ, при което урътатн се е превърнал в уѣтатн и е получил неправилното значение „четяха“. Доказвайки синтактичната невъзможност да остане в изречението като глагол, изискващ в тази позиция пряко допълнение, допуснах, че предположената правописна грешка оправдава използването на урътѣхъ (пишеха). Оказа се обаче, че Храбър употребява в Сказанието си за „пиша“ единствено писатн, но не и урътатн. Този факт ме насочи да търся друг възможен смисъл на урътатн. Решението се намери в значението „рисувах“, което е посочено на последно място в Малък речник на старобългарския език (8,с.472). В Старобългарския речник думата се превежда с „начертавам, чертая; издълбавам“, но не и с „пиша“(9,с.1204). Така глаголят урътатн няма в Сказанието смисъл на „пиша“ и следва да получи значението **очертавам, рисувам или творя чрез рисуване, вая чрез издълбаване.**

Производното от рѣжъмн съществително рѣжъмн има, според текста на Берл смисъла на режещ инструмент за изсичане на текстове и образи върху твърда основа, предимно скала (резач). Очевидно всичко би останало в сферата на предположенията, ако не съществуваха

двата, посочени като текстове за съпоставка Берлински и Марчански препис с техните „урьтаннѣмь урьтаѹж ѿ рѣжъмн рѣжаѹж, съотв. „оурьтанїа н рѣзанїа рѣзаѹоу“. Тук съществителните оурьтанїа н рѣзанїа са в пряко допълнение и говорят може би за контурите на изображението, нанесени с рисувано и чертилка или с режещ рѣб, за да бъдат издълбани със секачи или резаци достатъчно дълбоко за изображението или текста.

Изключителна важност представлява за превода ми значението на едно неоченено нѣ или нѣ. В Лавр и в Берл се чете, че преди да се покръстят, българите не са имали сакрални писания, за да свещенодействат с тях в християнски храмове, което те са заменяли с традицията да се прекланят пред създадените от тях каменни пластики и придружаващите ги надписи в чест на техните богопомазани владетели, което е уникално за Европа и не малко достойно от християнския култ. Съюзът нѣ се използва най-вече за противопоставяне, което се изразява успешно с днешното „но“ или още по-добре с „но пък“ (12, с. 244). Съпоставяйки българската традиция с християнското богослужение, Храбър дава да се разбере, че това са били религиозни творения, където се е свещенодействало.

Глаголът гатати от Лавр е преведен от К. Куев като „гадая, отгатвам“, което е далече от семантиката **тълкувам, осмислям, обяснявам** (11, с. 98).

Преосмислянето на обсъжданите фрази и разкриването на нови значения на някои думи ми позволи да направя следната окончателна редакция на първото изречение от Лавр:

Прѣждѣ оубо влѣгарѣ не нѣмѣхѹж кннѣ. нѣ урьтанн н рѣзанн урьтѣѹж н гатааѹж; поганн сѣщѣ. По-преди (т.е. преди да бъде Българската православна църква призната от Осмия вселенски събор в диоцеза на Византийската патриаршия), **понеже българите нямаха книги, но пък с чертила и резаци рисуваха (ваяха) и тълкуваха, като истински нехристияни.**

Оспорвам съдържащите се в трите извора етноними **словѣне** или **словннѣне** на многоетническият български народ. Несъмнено Храбър е писал за народа, оглавяван от българския владетел Борис (**Борнса княза влѣгарѣскаго**) (11, с. 98). Според официалната историческа наука народът на Борис, дори и да има славянски произход, трябва да се нарича **българи**, след като славяните, както се фантазира „били приели българския етноним срещу техните високи цивилизационни достижения“. Следователно право на съществуване има в моята редакция единствено етнонимът **влѣгарѣ**.

Накрая ще аргументирам превода на понятието **поганн** с **нехристияни**, а не с **езичници**. Основания намерих в том II на електронния речник на Старобългарски език от Дора Иванова-Мирчева, страница 241 където има записано „поганѣнн, -ѣ. Жена, която не изповядва правата вяра, езичница, неверница, поганка“.

Редактирам и превеждам съответните на първото изречение на Лавр от двете доработки, които като че ли са по-близки до протографа: Берл: „...нѣво влѣгарѣ не нѣмѣхѹж писаннѣ, нѣ урьтаннѣмь урьтаѹж ѿ рѣжъмн рѣжаѹж, то̀га вѣѹж поганн сѣщѣ“, което в превод гласи: **Понеже българите нямаха книги, но пък с чертилки изчертаваха и с резаци изрязваха [върху скали], тогава бяха истински нехристияни;** и Марч: „Прѣждѣ по влѣгарскои(ѣ) оурьтанїа н рѣзанїа рѣзаѹоу; то̀гда вѣѹоу поганѣ сѣщн“, което в превод гласи: **По-преди по български очертанята и зарязванията изрязваха; тогава бяха истински не християни.**

Обстоятелството, че няма направен до сега превод на Марч, свидетелства за пренебрежението към съчетанието **по влѣгарскои(ѣ)**. Но когато преведем израза с разкритите дотук значения на думите, свързани с рисуването, разбираме, че съчетанието „по български“ значи фактически: според практикуваната българска художествена традиция. Подобен словесен израз използваме и днес.

Както се вижда, моите редакции на първото изречение от Лавр на „За писмената“ и на подобните текстове от другите два обследвани преписа, както и направените им преводи, показват смислени фрази, което свидетелства за определена близост с протографа на Черноризец Храбър.

Разкритата от Храбър връзка между образ и текстове върху на скалните паметници се илюстрира прекрасно с примера на пластиката и надписите от Мадара (4) и пластиката и надписите от Бехистунската скала (15, с.383). Несъмнено такива величави творения могат да бъдат единствено дело на владетелите, в които те се възвеличават или разказват за своите достойни дела и по този начин надписите се превръщат в летописи за събитията в съответната държава. Какъвто е и Мадарския мемориален паметник.

Недоумявам защо е била проявявана търпимост към разкритата тук грешка в превода на К.Куев, при която глаголят „рисувам, чертая“ е бил подменен с „чета“. Очевидно славистичната наука е хвърлила огромни средства, за да обяснява един сгрешен текст, на който се е гледало като на откровение свише. Предположението за погрешната замяна на „рисувам“ или „вая“ с „чета“ в съчинението на Храбър изглежда след резултатите от направените тук анализи съвсем близко до ума, но това не е попречило на традицията да съхрани в съзнанието на десетки поколения една нелепа фраза. Нямам съмнение, че запазването на невнятното ѝ съдържание се осмисля именно от омаловажаващото достойнството на българите значение!

Въз основа на горните разсъждения, доказателства и предположения за текст на първото изречение на Сказанието, максимално близък до авторския, правя следните изводи:

Черноризец Храбър не е дал писмени свидетелства, че българите са писали с черти и с резки като елементи на примитивни буквени знаци. Фразата на първото изречение е включвала инструментите и пособията за рисуване и изсичане, но е била подменена в преписите и в преводите, за да внушава примитивизъм, а думите „четяха“ и „гадаеха“ са били съхранени, за да направят невъзможно разбирането на Сказанието.

Не може да има по-авторитетно доказателство от сведенията на Черноризец Храбър, че българите са създавали из своите земи образи и българоезични надписи върху скали, стели, колони, които обаче сведения трябва да се ползват след грижовно почистване от замърсявания на идеологическа основа или от неграмотност. С разкрития смисъл на Храбровите слова се отхвърля категорично твърдението, че в България са съществували само български гръкоезични каменни надписи. Несъмнено Храбър определя времето на създаването на българските каменни паметници преди присъединяването на новоучредената Българска православна църква под юрисдикцията на Константинополската патриаршия. Националистическата атмосфера, в която плува Сказанието, носи достатъчна сигурност, че възхвалата на писмената и скулптурни фигури на българите не може да има предвид ползвана от тях в дохристиянския им период гръцка писменост. Така първата фраза на Сказанието, ако отразява Храбровата мисъл, ни носи вестта, че Мадарската паметна съвкупност, с нейните български гръкоезични надписи, не е единствена за българите, а те са имали и други такива скални и каменни релефи, но с българско писмо. **Отделеното от автора специално внимание върху създаването на българската каменна пластика с надписи е липсващото звено в доказателствата за съществуването на каменни българоезични надписи като първообраз на българските гръкоезични такива от Мадара.**

*

Древният родолюбец Черноризец Храбър съобщава във второто си изречение от Сказанието за принудата, наложена на българите от гърците през 870 г., да сменят азбуката си с римска или с гръцка, когато пишат на своя език. Повтарям: „кръстнвшє же сѧ, рниꙗскани н грꙋцьскыи писмени, нждѧахъ сѧ словѣнскы рꙋкꙋ възь оꙋстроєнна“ (11, с.96), т.е. **Когато**

[българите] са вече християни с призната (с решение на Осмия вселенски събор) църква, те бяха принудени да пишат с римски и с гръцки букви българските слова без пригаждане (към българската фонетика). Замяната на „словенски” с „български” слова е моя. Т.е. българите са имали преди своя писменост, като съвкупност от език и азбука. Не съществува по-ясен и по-категоричен писмен паметник в защита на писмеността в дохристиянска България.

Коментирайки пределно ясният текст на второто изречение на Сказанието на Храбър проф. Г. Бакалов пише: „В „За буквите” Черноризец Храбър споменава една интригуваща подробност. Преди съставянето на азбуката (очевидно се има предвид Глаголицата – доб. моя) българите пишели с гръцки и латински букви *вѣз оустроѣнна*, и добавя: „и така било много години”(10,с.241).

Проф. Петър Динеков не се различава: „Черноризец Храбър съобщава, че са правени опити за използване на грц. азбука за слав. писмо, но изрично подчертава, че не се стига до организирана, цялостна азбука; с грц., дори и с лат. букви се е писала слав. реч „*вѣз оустроѣнна*” и така било много години(7,с.409).

И двамата автори записват накрая на извадките си текста на четвъртото изречение от Лаврентиевия препис на Сказанието на Храбър. За разлика от съдържанието на Лавр спрямо другите два преписа, в тях четвъртото изречение има конкретна стойност на посочения срок:

В Берл: „...и вѣше словѣне вѣс писанна. вѣн. лѣ”.

В Марч: „Внше Словенане вѣн. лѣтъ вѣс писанна” .

С дешифрирането на численото значение на *вѣн.* се установява изписан срок от 23 години, който представя периода между Осмия вселенски събор през 870 г. и Преславския събор от 893 г.

Единствената писмена следа, авторитетна, убедителна и неопровержима, е свидетелството на Храбър за практиката на българите да скулптират и да пишат със своята писменост върху българските скали, на стели и колони възхвалява на величието на своя божествен владетел (От Бога овластения цесар Омуртаг).

Древният автор разяснява творението на каменните пластики като уникално достойнство на българите в Европа, което се е извършвало на два етапа – в началото е нанасяна рисунката върху каменната основа, след което са били изсичани фигурите, аксесоарите на художественото произведение и поясняващите текстове.

Българите трябва да чуят и осъзнаят, че Просветителите Кирил и Методий и техните съратници са създали на първо място един съвременен за тогава компилативен литературен език с неговите граматични закони и едва тогава – азбуката, която да съответства фонетично на този нов език. Преводите на християнските писмена са крайният плод на цялата посочена езикова подготовка, за която съм писал (6),(3). Тази писменост и нейната азбука възхвалява Черноризец Храбър.

За езика на Кирил и Методий и неговата писменост четем мнението на акад. Д.С.Лихачов в „Големият свят на руската литература”, цитирано от Р. Павлова, където той признава „...гениалността на Кирил и Методий, създали азбуката, правописа и на основата на българския език - великолепен книжовен език, способен да изрази най-сложните, отвлечени идеи” (14,с.5).

Храбър е единственият домашен автор, който може да бъде меродавен съдия в сблъсъка на доктрината на съвременната българска филологическа наука и хипотезата ми, според която българите са имали преди 870 г. своя самостойна писменост.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бешевлиев, В. Прабългарски надписи.-В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т.3, С., 2003.
2. Грашева, Л. Черноризец Храбър.-В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т.4, С., 2003.
3. Диамандиев, Св. Език на единението на Българския народ.- Про и анти, бр. 40, 41 и 42 (9-15, 16-22 и 23-29, окт. 2009).
4. Диамандиев, Св. За създателя на Мадарския мемориален комплекс. Про и анти, бр.35, 13-19 септ. 2010.
5. Диамандиев, Св. Крумовци, императорите на България. Стара Загора, 2011.
6. Диамандиев, Св. Непознатите Кирил и Методий. Ст. Загора, 2008.
7. Динев, П. Константин-Кирил Философ. Кирило-методиевска енциклопедия. Том II. С. 1995.
8. Иванова-Мирчева, Д., А. Давидов. Малък речник на старобългарския език. Велико Търново, 2001.
9. Иванова-Мирчева, Д., Речник на старобългарски език, Т. II О-У.С., 2009
10. История на българите. Научен център за българска национална стратегия. Под редакцията на Г. Бакалов. С., 2003.
11. Куев, К. М. За буквите.-В: Христоматия по старобългарска литература. С., 1978.
12. Куев, К. М. Черноризец Храбър. С., 1967.
13. Москов, М. Прабългарски рунически знаци. -В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т.3, С., 2003.
14. Павлова, Р. Руските и съветски учени за древните културни и езикови българо-руски контакти (X-XI в.) - Руски и западни езици, 1980, 6, 2-10.
15. Попов, Д. Х. История на българските империи. С, 2005.
16. Стара българска литература. Т.4. Житиеписни творби. Съставителство и редакция Климентина Иванова. С., 1986.

Бележка: Статията е публикувана в сборника „Исторически разкази за български владетели и още нещо“ през 2014 г.